

MIÉRT KAFKA? FRANZ KAFKA ELIAS CANETTI MŰVEIBEN

WHY CANETTI? FRANZ KAFKA IN THE LITERARY WORK OF ELIAS CANETTI

BAZSÓNÉ SÖRÉS MARIANNA¹

Absztrakt: Elias Canetti *Prozesse. Über Franz Kafka* című kötete egyértelműen bizonyítja, milyen fontos szerepet töltött be Franz Kafka Canetti írói fejlődési folyamatában. Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa a két szerző életének, munkásságának és írói hitvallásának találkozási pontjait és azt is, hogyan jut el Canetti alkotói fejlődése során odáig, hogy szuverén művésszé válhasson. Canetti Kafkához fűződő ambivalens érzései megmutatják Canetti önmagára találásának stádiumait: a magasztalás és azonosulás mellett Canetti próbál kilépni elődje árnyékából. A tanulmány vizsgálja továbbá a két szerző műveiben az átváltozás különböző megjelenési formáit, azok funkcióit és azt, hogy az átváltozás nyújt-e lehetőséget az egyéni és az írói kiteljesedésre.

Kulcsszavak: *küzdelem a patriarchális hatalommal, átváltozás, halhatatlanság, az írás szentsége, azonosulás, leválás, a hatalom nélküli ember, szuverén művész*

Abstract: The volume of Elias Canetti's writings entitled *Prozesse. Über Franz Kafka* provides clear evidence of the important role Franz Kafka played in Canetti's development as a writer. This study introduces points of contact in the lives of the two writers, in their works and in their creeds as writers, and traces the creative development of Canetti throughout the process of becoming a sovereign artist. Beyond laudation of and identification with Kafka, Canetti attempts to emerge from the shadow of his predecessor. The study also examines the various manifestations and functions of transformation in both authors' works and discusses whether transformation provides opportunities for fulfilment as an individual and as a writer.

Keywords: *struggle against patriarchal authority, transformation, immortality, the sacredness of writing, identification, detachment, person without power, sovereign artist*

¹ BAZSÓNÉ DR. SÖRÉS MARIANNA
egyetemi docens
Miskolci Egyetem BTK MFI
Német Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék
soresm69@gmail.com

„Jede Zeile von Kafka ist mir lieber als mein ganzes Werk.”
(Canetti 2019: 39)

1. Bevezetés

Elias Canetti önéletírásának sajátos jellemzője, hogy önmagától távolságot tartva egyre intenzívebben fordul más emberek felé. Fiatal kora óta nagyon érdeklődött az emberek iránt. Ebben nagy szerepet játszott az édesanyja, akivel az édesapja korai halála után rendszeresen beszélgetett irodalmi alakokról, majd ezek az alakok gyerekként „jórészt a lényévé váltak” (Canetti 1982: 118). Később már maga választotta ki olvasmányait és miután megismerkedett Franz Kafka művészetével, élete végéig foglalkoztatta az író.

2. Canetti és Kafka

2.1. Első „találkozások”

Canetti alkotásait jól láthatóan átszövi Kafka gondolatvilága. Feljegyzések és esszék kerültek kiadásra, melyek arról tanúskodnak, hogy Kafka Canetti egész életén keresztül érdeklődésének a középpontjában állt. Tanulmányom kiindulópontjául Elias Canetti 2019-ben megjelent *Prozesse. Über Franz Kafka* című kötete szolgál. A Susanne Lüdmann és Kristian Wachinger által szerkesztett kötetben Canetti azon Kafka témájú feljegyzései és esszéi jelentek meg, amelyek zárolását csak nemrég oldották fel a hagyatékban. A kötet második részében található három szöveget Canetti maga publikálta: a *Proust – Kafka – Joyce* című esszét 1948-ban, *Der andere Prozeß. Kafkas Briefe an Felice* című írást 1969-ben, a *Hebel és Kafka* címűt pedig 1980-ban. Franz Kafka 1924. június 3-án 40 éves korában akkor még jórészt ismeretlen íróként halt meg Bécs mellett, a kierlingi tüdőszanatóriumban. Elias Canetti 1924-ben csupán 19 éves volt és még pár évnek el kellett telnie, míg Kafka *Átváltozás* című elbeszélése a kezébe került.

A Káprázat nyolcadik fejezetét [...] fejeztem be, amikor a kezembe akadt Kafka Átváltozása. Ennél szerencsésebb dolog nem is történhetett volna mostanában velem. Legtökéletesebb formájában találtam meg az irodalmi kötetlenség ellenpéldáját, amit annyira gyűlöltem; itt volt a szigor, ami után áhítoztam. Itt már megszületett valami, amit én is kerestem a magam számára. Meghajoltam a legtisztább példakép előtt, tudván, hogy elérhetetlen, de mégis erőt adott (Canetti 2015a: 250, saját fordítás).

Enélkül az erő nélkül nem tudta volna túlélni a legnyomasztóbb évet, a Káprázat megszületésének évét – ismerte be Canetti a Franz Kafka-díj átadása után tartott köszönőbeszédében. Kafkában olyan íróra lelt, aki a világban felmerülő kérdéseket nem a bíró, hanem a lealacsonyított, hatalom nélküli ember pozíciójából deríti fel. Az, hogy Kafka elbeszéléseben Gregor Samsa valami kisebbé változott át, nagyon közel állt Canetti poétikai elképzeléséhez, amelyben nem volt helye semmiféle uralkodói allűrnek és az erőszaknak. Ezt erősíti meg Wolfgang Kraus egy Canettitől

származó idézettel a Kafka-díj átadásakor tartott beszédében, amelyben párhuzamot lát a két író között: „Kafkától távol áll minden költői hiúság, soha nem kérkedik [...] Így lemond minden megtévesztésről és érzéki csalódásról, amely a költők sajátja”² (Kraus 1981: 577). Kraus úgy véli, hogy ezeket a kritériumokat nyugodtan alkalmazhatjuk Canetti műveire is.

2.2. Az átváltozás

Kafka elbeszélésének főhőse kereskedelmi utazó volt, aki csak a munkájának élt. Keményen kellett dolgoznia: ő tartotta el a családot, szüleit és hűgát, s fizette apja csődbe jutott üzlete után az adósságot. Váratlanul egy reggel arra ébredt, hogy rovarrá változott. A groteszk alaphelyzetet Gregor közvetlen környezete sokkal tragikusabban élte meg, mint maga a főszereplő. Az olvasó szemtanúja lehet, hogyan távolodik el tőle fokozatosan a családja. Az átváltozás azonban lehetővé teszi Gregor Samsa számára, hogy távol tartsa magától a külső hatalmat, ezzel együtt a pénzkeresés kötelezettségét is. Ez a kezdetben pozitív állapot a nyelvi eszközök megértésének hiánya miatt teljes izolációhoz és végül elkerülhetetlen módon a halálához vezet. A beszéd és a testi létezés tulajdonképpen az élő ember igaz valóját foglalja magában.

Kafka műveiben a meghökkentő események természetes módon olvadnak össze a való élet pontos és éles megfigyelésével. Ez a kettősség adja meg műveinek sajátos, feszültséggel teli jellegét. Aprólékosan kidolgozott leírásaiban jól kirajzolódik a felsőbb hatalmak ellen folytatott harc: a patriarchális hatalommal való küzdelem meghatározta mindkettőjük életét. A századforduló osztrák irodalmában a zsidó írók műveiben gyakori téma az apa-fiú konfliktus, hisz az apák fiaiktól a küzdelmes munkával kivívott gazdasági és társadalmi pozíciójuk megerősítését várták. „Egy egész nemzedék élete illusztrálja a tézist, miszerint az emancipáció és asszimiláció első és második hullámában az apák autoriter súlya, nyomasztó ereje és sikere jó esetben megnyomorította, nem egyszer pusztulásba kergette a fiaikat” (Lichtmann 2012). Ha a fiú más utat kívánt bejárni, könnyen megkapta, hogy gyenge, nyápic. A Canetti családban Canetti nagyapja és az apja között ez az elégedetlenség egészen szélsőséges méreteket öltött:

Amikor látta, hogy semmit sem sikerült elérnie, néhány nappal az utazás előtt a kertes udvar kellős közepén ünnepélyesen megátkozta fiát a döbbenten figyelő rokonok jelenétében. Hallottam, hogy beszélnek erről egymás közt: nincs a világon irtózatosabb, mondták, mint ha egy apa megátkozza a tulajdon fiát (Canetti 1982: 43).

Canetti édesapja egyedüli kiútként kénytelen volt egy számára idegen országba menekülni, hogy kiszabaduljon az édesapja hatóköréből. Bár szülei „életüket adták volna mindkettén, hogy színészek lehessenek”, édesapja a tulajdon apjával szemben képtelen volt az átváltozásra, a menekülést viszont egyértelmű kudarcként élte meg.

² Kraus laudációjában nem adja meg az idézet pontos helyét. Az idézet Canetti: *Die Provinz des Menschen. Aufzeichnungen 1942–1957* című kötetéből származik (Canetti 1994b: 119).

A családi hatalom gyakorlójaként kudarcot vallott a nagypapa is, az átok a tehetetlenségét, a hatalom elvesztését tükrözi. Az átok Kafka megformálásában halálos ítéletté válik, ahogyan *Az ítélet* című elbeszélésben olvashatjuk: „Megkörnyékeztet, és hogy zavartalanul kielégíthesd magad, meggyaláztad anyánk emlékét, elárultad barátodat, és ágyba dugtad apádat, hogy meg se moccanhasson” – vádolja Georg Bendemann betegségében meggyengült édesapja. Mindezért „fulladásos vízhalálra” ítéli, amelyet a fiú saját maga hajt végre, a vízbe vetve magát. Canetti nagyapjának átka is közvetett módon édesapja halálához vezetett. A két említett példa különbséget mutat abban a tekintetben, hogy Kafka (rém)álomszerű világával szemben Canetti önéletrajzi eseményt dolgoz fel. Azonban mindkét sors azt sugallja, hogy az apa-fiú viszony feszültsége feloldhatatlan és tragédiába kell torkollnia.

Kafka *Átváltozásában* felcserélődnek a hagyományos generációs szerepek: a családfenntartás felelőssége az apáról a fiúra hárult. Az eredeti hatalmi viszony az átváltozás tragikus eseménye által rendeződik vissza: Gregor rovarrá változik, kitiszítottá válik, majd meghal. Georg Bendemann, *Az ítélet* című elbeszélés főszereplőjének öngyilkossága is azt igazolja, hogy az apa a fia halála által nyeri vissza korábbi erejét. Ha megvizsgáljuk Franz Kafka családi körülményeit, akkor látható, hogy Kafka sem illett bele az édesapja által megadott keretekbe és hiába próbált megfelelni az elvárásainak. Kafka a történetei által próbál meg kitörni ebből a nyomasztó helyzetből. Canetti példaképéről azt a megállapítást teszi, hogy az autoriter apa miatt soha nem lehetett igazán gyerek: „Kafka, aki sohasem akart Isten lenni, soha nem lehetett gyerek sem. Ami néhányakat elriasztott tőle és ami engem is nyugtalanít, az az állandó felnőttég. Anélkül gondolkodik, hogy parancsolna, de anélkül is, hogy játszana” (Canetti 1994b: 110). Canetti számára viszont, ahogyan erről Susanne Lüdemann *Canettis Kafka* című tanulmányában ír (Lüdemann 2019: 22), Kafka egyfajta maga által választott irodalmi apává lépett elő, akihez az idő múlásával egyre ambivalensebb érzések fűzték.

Canetti *A megőrzött nyelv* című önéletrajzi regényében az átváltozás jelenségét nagyon szemléletesen világítja meg az anya-fiú viszony. Miután férje elvesztése után megszakadtak a német nyelvű szerelmes beszélgetések, a fiát kényszerítette arra, hogy a lehető legrövidebb időn belül elsajátítsa a német nyelvet, kvázi betöltse az apa pozícióját. Ebben a folyamatban zajlik le Canetti tulajdonképpeni szocializációja: a német nyelv megtanulásával egyúttal átveszi az apa szerepét. A közös felolvasások életük középpontját jelentik, nem véletlen, hogy Canetti önéletrajzában is olyan fontos szerepet töltenek be. Az átváltozás folyamata, amely Canetti szemében annyira hozzátartozik a költő hivatásához, nem pusztán beleélés és együttérzés, hanem „mások megismerésének vágya belülről”, az a képesség, hogy „bármivé válhasunk, akár a legkisebbé, a legnaivabbá, a legelesettebbé” (Canetti 2015a: 283). Az embernek egyre több helyet kell magában szorítania annak a tudásnak és azoknak az embereknek, amelyeket az átváltozás által ismertünk meg.

3. Hatásiszony

Canetti 25 évesen ismerte meg Franz Kafka műveit, akihez az idő múlásával egyre inkább kettős viszony fűzte. 1947-ben a következőket írta Kafkáról: „Az »élő« költők közül ő az egyedüli, aki igazán közel áll hozzám [...]” (Canetti 2019: 34, saját fordítás). Majd nem sokkal a halála előtt azt mondja, hogy szerette őt. Egyrészt ő volt az „egyedüli az összes költő közül, akit a hatalom semmilyen módon nem fertőzött meg” – írja Canetti egy feljegyzésében Kafkáról (Canetti 1994b: 110, saját fordítás). Másrészt kapcsolatuk leginkább a hatásiszonnyal jellemezhető leginkább: a magasztalás és azonosulás mellett Canetti próbál kilépni is elődje árnyékából, hogy szuverén művésszé válhasson.

1968-ban az esszé írása közben a Kafkával való azonosulása szinte a megszállottság méreteit öltötte. Szeretett felesége halála után szoros kapcsolata lett a 28 évvel fiatalabb Hera Buschor-ral, akit aztán el is vett feleségül, és aki egy leánygyermekkel ajándékozta meg. Szoros párhuzamot vélte felfedezni saját szerelmi kapcsolata és Kafka éppen 50 évvel korábbi kapcsolata között Felice Bauerrel. Kafka Felice Bauerhez írt leveleit olvasva heves vágyat érzett, hogy hasonló leveleket küldjön Herának. Több feljegyzésében mintegy szemrehányást tesz saját magának: „Kévésbé vagy hiteles, mint Kafka, mert túl régóta élsz” (Canetti 1994c:32), vagy „Miért szégyelled magad, ha Kafkát olvasod? – Az erőd miatt szégyelled magad” (Canetti 1994b:265). Ezek a feljegyzések újra felszínre hozzák Canetti haláellenességét: egy szép kort megélt író művészetét hasonlítja egy hamar lezárult irodalmi karrierhez, amelyet azonban a halál tesz halhatatlanná. És a halhatatlanság Canetti leghőbb vágya, a halált minden lehetséges módon elutasítja. Ezzel magyarázható az is, hogy még életében dobozokba gyűjtötte a hagyatékát és halála esetén hosszú időre zárta őket. Bár művészi koncepciójában sok szálon kötődött Kafka művészetéhez, aminek bizonyítéka, hogy az *Átváltozás* és az *Éhezőművész* elolvasása hatással volt a *Káprázat* további folytatására. De tudatában volt annak, hogy fontos alapértékekben szöges ellentétei voltak egymásnak: Kafka szerénységét szembeállítja önnön hiúságával, soványságát a saját „nehéz” súlyával. Kafka betegessége, gyengesége és korai halála épp az ellentéte Canetti egészségének és hosszú életútjának. Míg Kafka egész életében átváltozások sorozatán keresztül igyekszik kiszabadulni az apai hatalom alól, addig Canetti már 7 éves korában elveszítette az édesapját. A túlélés vétké gyötri őt idősebb napjaiban. Irodalmi példaképei lépnek korán elveszített édesapja helyébe. Kapcsolatuk végigjárja a klasszikus szülő-gyerek viszony stádiumait. Az első fázis a győzelemittas azonosulás irodalmi atyjával, aztán büntudattal telve megálázkodik előtte, végezetül igyekszik önálló útra térni és megszabadulni „atyja” befolyásától. Ez korántsem egyszerű feladat, hiszen Kafka művészetében megvalósul számára minden, amire maga is vágyott. Kafka az írás folyamatát a nyelv szenvedélyes bekebelezésének tekintette, melyben a hitelesség a legfontosabb előfeltétel. Írás közben semmi sem szakíthatta meg az inspiráció folyamatát, mert az elzárta volna az igazsághoz vezető utat. Kafka perfekcionizmusa mindig csodálattal töltötte el Canettit: „Meghajlok a legtisztább példakép előtt, tudván, hogy elérhetetlen, de erőt

adott nekem” (Canetti 1981: 579). Canetti önéletrajzában ír arról, hogy milyen szerepet tölt be az életében az irodalom. Elhatárolódik azoktól a szerzőktől, akik nem felelnek meg az ő erkölcsi és esztétikai elvárásainak. Az írásban találta meg annak a lehetőségét, hogy az embereket életben tartsa. Halhatatlan figurákká transzponálja és újjáteremti őket. Kafkához hasonlóan az életben mindent alárendel az írói tevékenységnek, családot, szerelmet és az egészségét. Canetti számára az írás az emberiség iránti abszolút felelősség érzését jelenti, ahol az irodalom és az irodalmárok jelentős szerepet töltenek be. Ebben az egységben tekint minden íróra, főként a kortárs írókra, vagyis számára egy mű megítélése elválaszthatatlan a szerző élet- és írásmódjától. Minden tisztelet megilleti szerinte azokat az írókat, akik számára az írás szent:

Kafkából valóban hiányzik a költő minden hiúsága, sohasem kérkedik, nem tud kérkedni. Kicsinek látja magát és apró lépésekkel halad előre. Bárhová teszi is a lábát, érzi a talaj bizonytalanságát. [...] Így lemond a költő minden ámitásáról és szemfényvesztéséről. [...] Vele együtt kell megtenni az apró lépéseket, amiktől magunk is szerényekké válunk. [...] Az ember maga is jó lesz, amikor őt olvassa, anélkül, hogy emiatt büszkeség töltene el (Canetti 1994: 163, saját fordítás).

Kafka mindig két dolgot igyekezett összhangba hozni: az érzést, amelyet ki akart fejezni és a nyelvet, amelyen ezt ki akarta fejezni. Ebben a folyamatban az érzés megelőzi a szavakat. Canettit lenyűgözi Kafka írásmódja, „csak úgy lehet írni, ha az ember a testét és lelkét is teljesen megnyitja” (Kafka 1948–49: 294).

4. Két Kafka-elbeszélés variációja

Canetti első regénye a *Káprázat* 1936-ban jelent meg. A *fáklya fülben* című önéletrajzi kötete fiatalkorának 1921–31 közötti időszakát írja le, melynek utolsó fejezetében foglalkozik a *Káprázat* megszületésének körülményeivel. Ebben a fejezetben megmutatkozik Canetti önéletírásának ellentmondásossága, a kihagyás, az elhallgatás művészi eszköze, mivel ezekben a fejezetekben egyetlen szó sem esik Franz Kafkáról. Pedig a *Das Gewissen der Worte* című esszéjében a következőket írja arról, hogy kik voltak befolyással a mű megszületésére: „A *Káprázat* nyolcadik fejezetét fejeztem be, amely ma *A halál* címet viseli, amikor Kafka *Átváltozása* a kezembe került. Ennél szerencsésebb dolog ebben az időszakban nem is történhetett volna velem” (Canetti 2015: 232).

Kafka tagadhatatlanul befolyásolta és inspirálta őt a regény írása közben. A *Káprázat* befejező fejezetében Georges Kien, a sinológus Párizsban élő testvére, aki neves pszichiáter, egy elmegyógyintézet igazgatója, különleges élményt él át. Egy bankár beteg testvére gorillának képzei magát, és elzártan él a villa egyik szobájában. Ez a jelenet egyértelműen Kafka *Átváltozása* előtt tiszteleg, annak parodisztikus visszatérése. Gregor Samsához hasonlóan a gorillát is anyagilag kihasználja a családja. Ő saját maga is dolgozott a saját átváltozásán, nem úgy, mint Gregor Samsa,

aki tehetetlen elszenvedője volt annak. Georges Kien nem az örültet látta páciensében, hanem egy senkihez sem hasonlítható felsőbbrendű lényt, aki elég bátor volt, ahhoz, hogy kilépjen a normálisak világából. A normális világ itt is a munka kimerítő világát jelenti, ahol az emberek íróasztalok mögött, vagy a gépsorok mellett élik mindennapjaikat, míg a „majomember” az ő választott világában megtalálta a boldogságát. Ugyanez nem mondható el Gregor Samsárról, akinek kirekesztettsége, a család általi meg nem értettsége és a szeretet hiánya végül a halálához vezetett.

A két szerző viszonya a nyelv működéséhez eltérő képet mutat. Gregor Samsa első negatív élményei közé tartozik, hogy elveszítette a képességét az emberi kommunikációra. „Hallottad, hogy beszélt Gregor? – Állathang volt – mondta a cégvezető az anya kiáltozásához képest feltűnően halkán,” (Kafka 1912: 1) – szól a cégvezető, amikor Gregor először és utoljára megpróbálja tisztázni magát a munkából való kimaradása miatt. Nem képes többé emberi hangon közölni a mondanivalóját, de meglepő módon nem veszítette el a befogadóképességét, így hallja és érti, ahogyan a családja a végletekig eltávolodik tőle és már csak teherként tekint rá, míg Canetti *Káprázat*ában az elmeorvos Georges hónapokon keresztül fáradhatatlanul igyekszik elsajátítani a gorilla jelnyelvét:

Kedves szüleim – mondta a leány, és bevezetésül az asztalra csapott –, ez így nem megy tovább. Ha ti nem látjátok is be, én belátom. Nem akarom ez előtt a szörnyeteg előtt a bátyám nevét kiejteni, s ezért csak ennyit mondok: meg kell próbálnunk megszabadulni tőle. Mindent elkövettünk, ami emberileg lehetséges, hogy gondozzuk és elviseljük; azt hiszem, senki semmilyen szemrehányást nem tehet nekünk (Kafka 1912: 1).

Kafka másik novelláját is felfedezhetjük a *Káprázat* gorillamotívumában. Kafka 1917-ben megjelent *Jelentés az Akadémiának* című novellája egy átváltozás történetét mutatja be. Az emberré vált majom, Rotpeter, ez az egész univerzumban egyedülálló lény elmeséli, s egyszersmind újraéli emberré válásának, átalakulásának eseményeit. Antony Stephens tanulmányában Rotpeter emberré válásának bemutatása Canettinél parodisztikusan tér vissza a gorilla alakjában. A *Káprázat*ban a két Kafka-variáció ellentétes hatása érvényesül: a gorilla úgy találja meg a kiutat az emberi társadalomból, hogy bezárja magát egy a kizsákmányoló családjától elzárt szabad térbe, míg Rotpeternek sikerül kitörnie a ketrecéből, illetve „a kis ketrecet felcseréli egy nagyobbra, az emberi társadalomra” (Stephens 1996: 131). Georges Kien azért, hogy fáradságos munkával megtanulta a gorilla nyelvét, egyúttal potenciális hatalmat képes gyakorolni fölötte. Canetti nyelvhez fűződő sajátos viszonya tükröződik ebben a tényben, hiszen ő maga is a nyelvében élt, így tudott otthonra lelni életének számos állomásán. Ezzel párosul a műben a hatalom motívuma, amely olyan sok éven át foglalkoztatta Canettit és amelynek a formációi az élete főművének szánt 1960-ban megjelent *Tömeg és hatalom* című könyv alaptémáit képezik. Az emberi nyelv elsajátítása Rotpeter életében is pozitív fordulatot hozott, az emberi viselkedés utánzása során elsajátított tudás kiutat jelentett neki a bezártságból, mely olyan előnyökkel ruházta fel, amellyel sok ember sem rendelkezett. Kafka *Átváltozása* és a

Jelentés az Akadémiának nyelvi tematikája egybeesik Canetti elképzeléseivel: a nyelv a hatalom eszköze, aki a nyelvet birtokolja, az részese a hatalomnak, annak elvesztése – ahogyan ezt Gregor Samsa példája is jól mutatja – a társadalomból való kítaszítottasághoz vezet és minden hatalomtól megfosztja. Az, hogy a *Káprázat* elmeorvosa elsajátította páciensének sajátos nyelvét, kétélű fegyvert adott a kezébe: a nyelv a terapeuta számára az empátia, egyúttal azonban a hazugság és a manipuláció eszköze lett. A gorilla részesévé válik egy társadalmi méretű manipulációnak, azzal hogy anyagot szolgáltat gyógyítójának a tudományos hírneve megalapozásához. Látszólagos szabadságérzete egy téveszme, orvosa teljes kiszolgáltatottjává válik, ami mindenféle gyógyítási kísérletet lehetetlenné tesz. Georges Kien hatalma a betege felett, úgy ahogy a több száz másik páciense felett is párhuzamba állítható Canetti költői elképzelésével, amikor az író hatalmat gyakorol az általa megteremtett alakok fölött. Georges Kien nemcsak az empátia és a számtalan átváltozás megtestesítője, „nemcsak diktátor, hanem egyúttal egy hamis Messiás” (Stephens 1996: 135).

A szegénység érzéséből indult el, mély tisztelettel adózva a mélységek és magasságok előtt, amelyeket tanulmányozott. És rövid idő alatt a Megváltójukként állt előttük, nyolcszáz barát előtt, de milyen barátok előtt, az intézet mindenkori lakói előtt, körülveve sok ezer emberrel, akiknek a családtagjaik újjászülettek, tisztelettől övezve” (Canetti 1994: 443, saját fordítás).

A megváltó, aki senkit sem vált meg, valójában kudarcot vall. Az az orvos, aki ezrek életét mentette meg, saját testvérét, Peter Kient nem képes meggyógyítani, bár minden terápiás módszert alkalmaz rajta. Bécsbe érkezve könnyedén elbánik a Therese-zel és a házfelügyelővel, testvére visszakapja a könyvtárát, de alig indult vissza Párizsba, Peter Kien felgyújtotta a könyvtárát saját magával együtt. Georges Kien hasonlóan gondolkodik a hatalomról, mint megálmodója.

1976-ban tartott müncheni beszédében a költői hivatásról beszélt, arról, hogy elítéli azokat az írókat, akik önelégülten költőnek tartják magukat. Hiszen „valójában úgy van, hogy ma senki nem nevezheti magát költőek, aki nem kételkedik komolyan abban a jogában, hogy az legyen” (Canetti 2015a: 260). Georges Kien önelégültsége elvakította őt, vak volt a saját testvérével szemben. Canetti ugyanitt a következőket írja:

Nemrég véletlenül egy ismeretlen szerző feljegyzéseire bukkantam, akinek a nevét azért sem akarom megnevezni, mert senki sem tudja. A következő dátum áll rajta: 1939. augusztus 23., ez egy héttel a 2. Világháború kitörése előtt volt, és így szól: Mindennek vége. Ha valóban költő lennék, meg kellett volna tudnom akadályozni a háborút (Canetti 2015a:260, saját fordítás).

Canetti hitt a költő erejében. A regényhősökkel szemben legnagyobb kegyetlenségnek tartott egy félbehagyott regényt, amelynek hősei nem kaptak lehetőséget a bukás elkerülésére. A költő nagy kísértést érez arra, hogy Megváltónak képzelje magát és

megmentse a világot. De a boldog befejezés szembemenne a kultúra- és társadalomkritikai regény általános tendenciáival és bármilyen megmentési kísérlet kudarcot fog vallani akkor, ha a megmentő hamis Messiás. Peter Kien önpusztítása egyben szakmai kudarc testvére számára, hiszen a terápiák során a lelkiállapotában a legfontosabbat nem vette észre, testvére önpusztító hajlamát. A terápia nem képes áttörni a családi korlátokat, amely itt is ugyanúgy, mint Kafka *Átváltozásában* gyűlöleten alapszik, ahol a gazdasági tematika csak ürügy, hogy elleplezze a testvérek problémás családi viszonyát.

Sajátos színben jelenik meg a regényben Georges Kien irodalomhoz való viszonya. Az átváltozási lehetőségek százai, amelyeket a betegeivel töltött terápiás megbeszélések során nap mint nap átélt, lehetővé tették számára, hogy „számtalan világban éljen egyidejűleg” (Canetti 1994: 435). Mióta velük foglalkozott, lemondott a szépirodalomról. „A regényekben mindig ugyanaz áll” – mondta – „az egész regényirodalom nem más, mint az udvariasság tankönyve” (Canetti 1994: 436). Canetti életprogramjának tekintette az írást. Hosszú évek felkészülési munkája eredményeképpen született meg első regénye, a *Káprázat*. Az író fiatal kora óta vezetett naplót (magánhasználatra), írt ugyancsak magánjellegű jegyzeteket, és kezdettől gyűjtögette különféle természetű gondolatait. Vannak köztük a történelem, a köz ügyeit érintő aforisztikus meglátások, írókollégák természetéről, módszereiről szóló eszmefuttatások, embertani megfigyelések (mitológiai, antropológiai szövegek kommentárjai), írói ötletek és aforizmák. Önálló regény nélkül is írónak tartotta magát, az írás lételeme volt. Felfogása szerint megelevenedő alakjai halhatatlanságot kapnak, ebben látta az egyetlen lehetőséget, hogy életben tartsa őket és megvédje őket a haláltól.

5. A halálhoz fűződő viszonyuk

Canetti önéletrajzi köteteiből és a feljegyzéseiből kiviláglik, hogy nem tudja elfogadni az emberi élet véges voltát, ami részben a saját személyiségének a fontosságát is hangsúlyozza. A halál- és háborúellenesség átítatja munkásságát. Úgy véli, hogy az emlékező elbeszélés képes legyőzni a halált és amire emlékezik, az általa tovább él. Egy 1953-ból származó feljegyzésében megadja „hőseinek” a szabadságot és a következőket írja:

Kevésbé örökösöm fölöttük, megadom nekik a szabadságukat. Azt gondolom: tegyék ezt, tegyék azt, tegyék, ami nektek örömet okoz, ha éltek, tegyetek, ha kell, minden lehetségeset ellenem, bántsatok meg, csapjatok be, toljatok félre, gyűöljétek – nem várok el semmit, nem akarok semmit, csak egyet: hogy éljétek (Canetti 1994b: 159, saját fordítás).

Művészi programjába nem csak kiválasztott emberek kerülhettek bele, a halálról alkotott esztétikai felfogása az emberiség fennmaradásának étoszára irányul. A halál legyőzése a transznaturális és transzhumán művészi alkotás által valósulhat meg

(Angelova 1991: 204). Canetti a kor előrehaladtával a saját létezését túlélőként definiálta. A korról és az öregedéstről a későbbi feljegyzéseiben komorabb hangvételben írt, hiszen túlélővé válni annyit jelent, mint mások halálával szembesülni. Másrészről azonban a „túlélés pillanata a hatalom pillanata” – így kezdi a *Tömeg és hatalom* hatodik fejezetét. A túlélés a hatalom fontos része, hiszen, ha túlélünk valakit, akkor fölényben vagyunk a „fekvőkkel” szemben, ez pedig a hatalom érzését adja a halál felett.

Franz Kafka életét sokkal inkább megbélyegezte a haláltól való félelem, meghatározó momentum volt a különböző betegségekkel folytatott küzdelme. A zsenialitás és a betegség egyértelműen körvonalazódik Kafka életrajzában. Az írás mint mentális problémáira elérhető megoldási kísérlet álmatlan éjjelein mégis gyakran juttatta őt a pszichózis szélére (Gerlinger 2012: 320).

Körülbelül hajnali 4 óra volt. Fölébredtem és meglepetten tapasztaltam a furcsa mennyiségű nyálat a számban, kiköptem, majd felkapcsoltam a villanyt. Így kezdődött. (...) Azt hittem sosem lesz vége. Hogyan állíthatom meg ezt a szökőkutat, ami az akaratom ellenére működik. (...) Ez hát ennek a spirituális betegségnek a lényege, ez a tuberkulózis.³

Majd később Kafka úgy nyilatkozott, hogy a tuberkulózisnak az a formája, amely kitünteti, „nem is betegség, nem önálló nevet érdemlő kór, hanem csupán az általános halálesír”⁴. Gustav Janouch *Beszélgetések Kafkával* című könyvében arról ír, hogy amikor megmutatta Kafkának Arnold Böcklin *A háború* és Verescsagin *A koponyapiramis* című képeinek reprodukcióját, miután sokáig nézegette őket, Kafka így reagált:

„A háborút tulajdonképpen még sohasem ábrázolták helyesen”, mondta Kafka. „Rendszerint csak részjelenségeket vagy eredményeket mutatnak meg, mint ez a koponyapiramis. Azonban a háború borzalma a fennálló biztonságok és konvenciók teljes felbomlása. Elburjánzik a test állati mivolta és megfojt minden szellemi. Olyan ez, mint a rákbetegség. Az ember évek, hónapok, napok, órák helyett már csak pillanatokat él. Ezeket sem éli, hanem csupán tudatosítja, vagyis csak létezik.”

„Ezt a halál közelsége okozza”, jegyeztem meg.

„Ezt a tudat és a haláltól való félelem okozza.”

„Hát az nem ugyanaz?”

„Nem, az nem ugyanaz. Aki a maga teljességében megérti az életet, az nem fél a haláltól. Halálfélelem a be nem teljesedett élet eredménye. A hűtlenségnek egyik megnyilvánulása.” (Janouch 2008: 336)

³ Idézet Kafka leveléből. Idézet forrása: (Gerlinger 2012: 320).

⁴ Idézet Kafka leveléből. Idézet forrása: (Gerlinger 2012: 320).

A háború borzalmait hasonlóképpen írja le, mint Canetti, de nála a halál napi küzdelmet jelentett. Éjszakánként alkotott, de a betegsége miatt is gyakran álmatlanságtól szenvedett. Egy helyütt így írt erről az érzésről:

„E mögött az álmatlanság mögött talán csak nagy halálfélelem rejtőzik. Talán félek, hogy a lélek – mely álmomban elhagy – nem tér többé vissza. Talán az álmatlanság csupán a bűn túl éber tudata, mely a gyors ítélet lehetőségétől tart. Talán már az álmatlanság is bűn. Talán lázadása természetes ellen.”

Megjegyeztem, hogy az álmatlanság betegség.

Kafka erre azt felelte: „A bűn minden betegség gyökere. Ez a halandóság oka.” (Janouch 2008: 341)

A halál leküzdésének lehetősége csak egyikük számára adatott meg, Kafka 41 éves korában belehalt betegségébe. Ő nem válhatott túlélővé és nem élhette meg sok műve irodalmi sikereit sem. Kafka halála előtt arra kérte barátját, Max Brodot, hogy égesse el műveit. Brod azonban inkább nyilvánosságra hozta azokat, Kafkából pedig világhírű író lett. Canetti, a Nobel-díjas író, még életében dobozokba rakta feljegyzéseit és írásait és elszállította a Zürichi Központi Könyvtárba, ahol sok írást bizonyos időre zároltatott. Ezzel biztosította a túlélését, ha másképp nem, akkor a művein keresztül. Az utolsó zárolt művek 2024-től lesznek publikusak.

6. Összegzés

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy mindkét író hitt az alkotás teremtő erejében és életüket az írásnak rendelték alá. Canetti egész életében hű maradt ahhoz az alap elképzeléséhez, hogy az írás az egyedüli eszköz arra, hogy embereket életben tartson és megküzdjön a felejtéssel. A Kafkával foglalkozó esszéi, feljegyzései tükrözik saját vívódásait, Kafka az írói tökéletességért folytatott harc állomásait jelöli ki számára. A saját magától való eltávolodás technikája végül odavezet, hogy az út végén magára találjon és megtalálja a számára megfelelő kifejezésformákat. Kafkához való kapcsolódásának oka a kivételes írói tehetség, az az írásmód, ami Canetti számára is példaértékű volt. Műveiben akarva akaratlanul felbukkannak képek, motívumok, amelyek a példakép műveit olvasva önnön részévé váltak.

Irodalom

Angelova, Penka 1991. Die Macht des Dichters. In: John Pattillo-Hess (Hrsg.): *Verwandlungsverbote und Befreiungsversuche in Canettis Masse und Macht*. Wien: Löcker Verlag. 53–60.

Canetti, Elias 1981. Dank. In: Ebner, Jeannie – Henz, Rudolf – Klinger, Kurt (Hrsg.): *Literatur und Kritik*, Heft 160, Salzburg: Otto Müller Verlag. 579.

Canetti, Elias 1982. *A megőrzött nyelv*. Fordította Sárközy Elga. Budapest: Európa Könyvkiadó.

- Canetti, Elias 1994. *Die Blendung*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag.
- Canetti, Elias 1994a. *Das Augenspiel: Lebensgeschichte 1931–1937*. Frankfurt/M.: Fischer.
- Canetti, Elias 1994b. *Die Provinz des Menschen. Aufzeichnungen 1942–1972*. Frankfurt/M.: Fischer.
- Canetti, Elias 1994c. *Das Geheimherz der Uhr. Aufzeichnungen 1973–1985*. Frankfurt/M.: Fischer.
- Canetti, Elias 2015. Das erste Buch: Die Blendung. In: *Das Gewissen der Worte. Essays*. München: Carl Hanser Verlag.
- Canetti, Elias 2015a. *Das Gewissen der Worte. Essays*. München: Hanser Verlag.
- Canetti, Elias 2019. *Prozesse. Über Franz Kafka*. Hrsg. Lüdmann, Susanne – Kristian, Wachinger. München: Carl Hansen Verlag.
- Gerlinger Lilla 2012. Franz Kafka betegsége és vilásképe. *Aszklepion/ Szellem és kultúra* 316–320. https://www.doki.net/tarsasag/pszichiatria/upload/pszichiatria/document/franz_kafka_betegsege_es_vilagkepe_MPT.pdf?web_id= (Letöltve: 2022. 09. 19.)
- Hanuschek, Sven 2005. *Elias Canetti*. München, Wien: Carl Hanser Verlag.
- Jaonuch, Gustav 2008. *Beszélgetések Kafkával*. Budapest: Kairosz Könyvkiadó. http://adattar.vmmi.org/cikkek/8772/hid_1966_03_09_gustav.pdf.
- Kafka, Franz 1912. Az átváltozás. Fordította Györffy Miklós. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/szepirod/kulfoldi/kafka/atvaltoz/html/02atvalt.htm> (Letöltve: 2022. 09. 19.).
- Kafka, Franz 1967. *Tagebücher 1910–1923*. Hrsg. Brod, Max. Frankfurt/M.: Fischer Verlag.
- Kraus, Wolfgang 1981. Zur Verleihung des Kafka-Preises an Elias Canetti. In: Ebner, Jeannie – Henz, Rudolf – Klinger, Kurt (Hrsg.): *Literatur und Kritik*. Heft 160, Salzburg: Otto Müller Verlag. 576–578.
- Lichtmann Tamás 2012. Apák és fiúk – Levél az apához. *HÁCOFE* MMXII/2, 1–18. <https://www.or-zse.hu/hacofe/vol4/lichtmann-apakfiuk-zsidocsalad2012.htm> (Letöltve: 2022. 09. 19.).
- Lüdemann, Susanne 2019. Canettis Kafka. In: Canetti, Elias. *Prozesse. Über Franz Kafka*. München: Carl Hanser Verlag. 7–31.
- Stephens, Anthony 1996. Variationen über zwei Kafka-Erzählungen in Canettis Die Blendung. In: Neumann, Gerd (Hrsg.): *Canetti als Leser*. Freiburg im Breisgau: Rombach Verlag. 127–139.